

LEENA HANGASMAA

Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos

Maanviljelyn kulttuurinen kestävyys –määrittelyn ja mittaamisen haasteita

Kestävää kehitystä määriteltiin kansainvälisesti ensimmäistä kertaa vuonna 1987 Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportissa Yhteinen tulevaisuutemme seuraavasti: ”Kestävää on kehitys, joka kohtaa nykypäivän tarpeet vaarantamatta tulevien sukupolvien mahdollisuutta toteuttaa omat tarpeensa” (WCED 1987: 43). Aluksi kestävä kehitys kytkeytyi vahvasti ekologisen kestävyuden ajatuksen, sittemmin myös taloudelliseen ja sosiaaliseen kestävyuteen. Kulttuurisen kestävyuden käsite on tullut mukaan vasta viime vuosina ja sille etsitään edelleen niin paikkaa kestävä kehityksen kokonaisajattelussa kuin eri yhteyksiin sopivia määritelmiäkin. (Siivonen ym. 2006: 9.) Kulttuuri ja kestävä kehitys on yhdistetty monissa kansainvälisissä raporteissa aina vuodesta 1995 saakka (WCCD 1995; esim. UNESCO 2001, 2005, 2009), mutta tieteellisessä keskustelussa käsite on kiistelty ja monimerkityksinen. Usein kulttuurinen kestävyys on liitetty sosiaaliseen kestävyuteen, mutta sittemmin se on alkanut saada sijaa määritelmässä omana pilarinaan taloudellisen, ekologisen ja sosiaalisen kestävyuden rinnalla.

Inger Birkeland ja Katriina Soini (2010) ovat luoneet katsauksen 43 kansainvälisestä tieteellisestä artikkelista, joissa käsitellään kulttuurista kestävyttä, ja löytäneet seitsemän erilaista kokoavaa ulottuvuutta tai tapaa määritellä kulttuurisen kes-

tävyyden käsitettä tutkimuksessa. Näistä kaksi luokkaa, ”kulttuurinen kestävyys edistää kulttuurista jatkuvuutta” sekä ”kulttuurinen kestävyys on kulttuurista muutosta ja sosio-kulttuurista kehitystä” ovat lähinnä omaa näkemystäni. Etnologina käsittän kulttuurin geertziläisittäin holistisesti kaikkena toimintana, mitä ihminen yhteisön jäsenenä tekee, arjen merkityksinä ja merkityksenantona (vrt. Geertz 1973).

Tässä katsauksessa tarkastelen kulttuurisen kestävyuden käsitettä suhteessa suomalaiseen maanviljelyyn ja sen harjoittajiin. Pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: 1) Mitä on suomalaisen maanviljelyn kulttuurinen kestävyys? 2) Onko maanviljely kulttuurisesti kestävä? ja 3) Toimivatko kestävyuden indikaattoreina käytetyt pysyvyys, tuottavuus ja erityisesti diversiteetti myös suomalaisen maanviljelykulttuurin kestävyuden indikaattoreina?

Katsaus pohjautuu tekeillä olevaan etnologian väitöskirjaani; jonka työnimenä on EU-suomalaisen maanviljelyn kulttuurinen kestävyys – viljelijöiden jatkuvuuden luomisen strategiat perinteestä moderniin. Tutkin suomalaisten maanviljelijöiden sopeutumista EU-jäsenyyden aikaansaamaan muutokseen heidän ammattinsa arjessa. Tutkimusongelmanani ovat: millä keinoilla viljelijät luovat jatkuvuutta ammatti-identiteetilleen muuttuneessa taloudellis-poliittisessa tilanteessa,

ja mitkä ovat perinteen roolit ja merkitykset tässä jatkuvuuden luomisprosessissa. Pohdin myös kulttuurisen kestävyuden käsitettä suomalaisessa maanviljelyssä sekä kestävyuden suhdetta jatkuvuuden luomisen teemaan. Tutkimuksen keskeisiä käsitteitä ovat jatkuvuus ja muutos, perinne ja sen suhde moderniin ja modernisaatioon sekä kulttuurinen kestävyys. Selvitän kysymyksiä kvalitatiivisen, itse kentältä kokoamani pitkittäisaineiston avulla, kuten etnologiatieteissä on tapana. Aineisto koostuu maanviljelijöiden kirjoitelmista (1996), haastatteluista (2000–2001 ja 2008), osallistuvasta havainnoinnista ja valokuvista. Ensisijaisena aineistona ovat haastattelut.

Kestävän kehityksen indikaattorit

Kestävän kehityksen indikaattoreita on tuotettu viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana runsaasti niin kansainvälisellä, kansallisella kuin alueellisella tasolla. YK:n Ympäristö- ja kehityskonferenssi (UNCED) kutsui vuonna 1992 eri maita ja instituutioita kehittämään indikaattoreita viisi vuotta aiemmin määritellyn kestävä kehityksen käsitteen mittaamiseen. Tämä työ on jatkunut pian 20 vuotta sadoissa eri projekteissa. Indikaattoreita on muotoiltu jopa niin paljon, että on puhuttu indikaattoriteollisuudesta. Vaikeus mitata kestävä kehitystä kumpuaa sen määritelmän ympärilyöreydestä; edellä mainitun Brundtlandin komission jälkeen kestävä kehitystä onkin pyritty määrittelemään lukemattomia kertoja uudelleen ja tarkemmin. (Rosenström 2009: 9–13.) Indikaattorien määrittämisen vaikeus ja toisaalta suuri määrä on johtanut niiden vähäiseen soveltamiseen politiikassa ja käytännön kehitystyössä.

Kestävän kehityksen indikaattoreita on useimmiten rakennettu sosiaalisista, ympäristö- ja taloustilastoista. OECD (2006: 33) määrittelee kestävä kehityksen indikaattorit ”tilastoiksi, joita tarvitaan selventämään politiikoille ja yleisölle taloudellisten, ympäristöllisten ja sosiaalisten arvojen välisiä yhteyksiä ja kompromisseja; nykyisten päätösten ja toiminnan pitkäaikaisten vaikutusten arviointiin; ja kestävä kehityksen päämääriin tähtäävän kehityksen seuraamiseen.” Indikaattoreita on kestävyuden määritelmästä, määrittelijästä ja projektista riippu-

en monia eikä mitään yleispäteviä jokaisen kestävyuden pilarin mittareita tunnu olevan. Niinpä ei ole mitään valmista indikaattorisapluunaa, jota voisi sellaisenaan soveltaa kulttuuriseen kestävyuteen. Kulttuurisen kestävyuden kohdalla indikaattoreita ei tähän saakka ole käytetty, koska koko käsite on vasta vakiintumassa muiden kestävyuden pilareiden rinnalle. Millaisia mittareita kulttuuriselle kestävyydelle voitaisiin siis määrittää?

Testaan tässä katsauksessa kolmea usein käytettyä kestävä kehityksen mittaria. Kestävä kehitystä koskevista indikaattoreista on löydettävissä muutamia ”avainindikaattoreita” (Kestävä kehitys 2010). Yleisin niistä on etenkin ekologista kestävyyttä mittaava *diversiteetti*. Diversiteetillä tarkoitetaan monimuotoisuutta tai moninaisuutta, jota ekologian puolella pidetään aina myönteisenä ja säilytettävänä piirteenä. Toinen usein esiintyvä teema on *stabiiletti* ja muutoksen ja pysyvyyden suhde. Stabiiletti on määritelty Uudessa sivistyssanakirjassa vakaudeksi, vankkuudeksi ja pysyvyydeksi (Aikio 1993: 580), pysyvyys taas Suomen kielen perussanakirjassa termein ”jatkuvasti (olemassa) oleva, jatkuva, kestävä, vakinainen, häviämätön, muuttumaton, konstantti, stabiili (Haarala ym. 1992: osa 2, 566). Kolmantena yleisenä indikaattorina etenkin taloudellisen kestävyuden puolella esiintyy *tuottavuus* (esim. Paloviita 2004), joka Nyky-suomen sanakirjassa (1992: osa 6, s. 68) esitetään synonyymina kannattavuuden kanssa. Tässä katsauksessa tuottavuus voidaan ymmärtää myös laajemmin erilaisina toiminnasta syntyvinä tuotteina, palveluina ja elämyksinä ja niiden vaikutuksina ympäristöön.

Maataloutta on tutkittu niin ekologisen kuin taloudellisen kestävyuden kannalta juuri näiden kolmen indikaattorin, diversiteetin, pysyvyyden ja tuottavuuden avulla (Conway 1993: 46–65; Brummer 1998: 1–2). Myös Yhdysvalloissa Pohjois-Carolinan kahden eri yliopiston (North Carolina State University ja North Carolina A&T State University) kestävä alueellista kehitystä käsittelevät projektit käyttävät samoja kolmea indikaattoria taloudellisen ja ekologisen kestävyuden mittareina (North Carolina... 2011). Miten maatalouden ja maaseudun ekologisen ja ekonomisen kestävyuden indikaattorit soveltuvat maanviljelyn kulttuurisen kestävyuden mittaamiseen?

Kyseisten indikaattorien käytön perustelut suomalaisen maanviljelyn kulttuurisen kestävyysnäkökulman tarkastelussa kumpuavat maataloutemme tilanteesta; suomalainen maatalous ja maaseutu ovat olleet nopean muutoksen kourissa viimeisen viidentoista vuoden ajan. Tuottajien määrä vähenee, mutta tuotannon ei, keskimääräinen tilakoko on kasvussa ja talous tiukalla (esim. Lehtonen & Pyykkönen 2005: 28–29). Kuinka suomalainen maanviljelykulttuuri kestää näissä muutoksissa? Onko kehitys suoraviivaista pientilojen Suomesta suuriin yksiköihin, vai onko kulttuurissa monimuotoisuutta? Onko nopeassa muutoksessa mitään pysyvää? Useilla maatalouspolitiikan muutoksilla on tähdätty nimenomaan tuottavuuden ja kilpailukykyyn parantamiseen. Mikä on tämän tehokkuusajattelun vaikutus kulttuuriseen kestävyysnäkökulmaan? Voiko maanviljelykulttuuria ylipäätään mitata tuottavuuden kriteereillä?

Diversiteetti

Tilakokojen, tulonmuodostuksen ja ammatti-identiteettien moninaisuus

Monien etnologian klassikoiden mukaan suomalainen viljelykulttuuri oli aina 1960-luvulle saakka hyvin homogeenistä. Suomalaisen viljelyn perusmalli oli pieni perhevilmelmä, tuotantotavat olivat keskenään samanlaisia, eikä erikoistumista ollut. Joka tilalla oli suunnilleen samanlainen talli, navetta, sikala ja kanala, ja niissä sama määrä eläimiä; viljelijäperhe sai elantonsa tilalta ja mahdollisista metsätöistä. Kulttuuriset erot esiintyivät alueellisesti läntisen ja itäisen kansankulttuurin välillä. (Esim. Vilkkunen & Mäkinen 1976; Tälve 1980: 318.) Maatalouden virallinen kertomus etenee 1960-luvun rakennemuutoksen ja suuren muuton kautta tuotettavaan maatalouteen ja ylituotantoon 1980-luvulla, ja sen jälkeen EU:n jäsenyyden aikana tilakoon kasvamiseen, pientilojen lopettamiseen, tuottavuuden kasvuaatimuksiin ja modernisoitumiseen.

Maatalouden kehitys ei kuitenkaan ole ollut median mielellään ylläpitämän kuvan mukaista suoraviivaista volyymin kasvua kohti tehokkuutta. Viime vuosina käynnissä olleessa taloudellisessa ja poliittisessa murroksessa viljelijöiden tavoite tur-

vata tilan jatkuvuus on synnyttänyt hyvin erilaisia tapoja ja keinoja selvittää muutoksesta. Maanviljelyn kulttuurinen elämäntapa erilaistuu, mikä näkyy elinkeinon eräänlaisena sisäisenä monimuotoistumisena. Vaihtelu on suurta niin tilakoossa, tuotantomuodoissa ja liitännäiselinkeinoissa kuin viljelijöiden asenteissa, arvoissa ja perinnesuhteissa eli ammatti-identiteetin rakentumisessa.

Euroopan unioniin liittymisen jälkeen maatalomäärä on Suomessa vähentynyt noin kolmen prosentin vuosivauhtia. Vaikka tilojen vähentyessä niiden keskikoko on kasvanut, koot vaihtelevat suuresti. Pääpaino on edelleen pienissä tiloissa: vuonna 2009 maataloustukia saaneista tiloista 20 prosenttia oli alle 10 hehtaarin tiloja, kun taas yli sadan hehtaarin tiloja oli 6 prosenttia. (Niemi & Ahlstedt 2010: 21). Tilamäärän vähentyminen on lisännyt maaseudun muiden elinkeinojen merkitystä maanviljelijöiden työllistäjänä. Joka kolmas suomalainen maatalo on monialainen, eli harjoittaa maa- ja metsätalouden ohella muutakin yritystoimintaa. (emt.: 6.) Tätä tilannetta heijastelee myös oma aineistoni. Haastattelin 18 maanviljelijää eri puolilla Suomea vuonna 2008. Haastattelujen perusteella maatalous Suomessa on tällä hetkellä hyvin monimuotoista: Informanttien tilakoko vaihteli kymmenestä kahteensataan peltihehtaariin, samoin metsäpinta-alat nollasta noin 150 hehtaariin. Tuotantosuunnista eniten oli lypsykarjaa. Niidenkin koko vaihteli yhdeksästä kolmeensataan lehmään. Muita tuotantosuuntia edustivat naudan-, sian-, broilerin- ja lampaanlihantuotanto, ravitallit, kasvinviljelytilat sekä näiden yhdistelmät. Hyvin monella oli rinnalla muuta yritystoimintaa, lähinnä koneurakointia. Useilla tiloilla joko toinen tai molemmat puoliset kävivät tilan ulkopuolella palkkatyössä tai opiskelivat. Joukossa oli muun muassa kirvesmiehiä, sairaanhoitajia, opettajia, tutkijoita ja artesaaneja. Haastatelluista 18 viljelijäperheestä vain neljässä molemmat aikuiset työllistyivät pelkästään omalla tilalla maataloudessa, ja heistäkin osalla oli olemassa muun alan koulutus ikään kuin ”varalla”. Tämä kertoo maatalouden taloudellisen epävarmuuden kasvusta. Tilan ulkopuolella työssäkäynti on aineistoni perusteella lisääntynyt vuosittain vaihteesta.

Yhteistä informanteille oli se, että kaikki koki-

vat oman tapansa toimia ja harjoittaa maataloutta oikeana. Erittäin yrittäjähenkiset suurten tilojen isännät näkivät suurten volyymien olevan ainoa mahdollisuus viljellä kannattavasti, kun taas pientiloilla koettiin oma elämäntapa parhaaksi, eikä missään tapauksessa haluttu lähteä laajentamaan toimintaa. Käsitteitä siitä, miten viljellään ”oikein” oli yhtä paljon kuin viljelijöitäkin. Viljelijät voisi karkeasti jakaa sivutoimisiin pienviljelijöihin, tuottamiseen keskittyviin toimijoihin ja suurtilojen johtajiin. Toisaalta jokaisessa yrityksessä ja perheessä on jossain määrin erilainen toimintakulttuuri, joten jaotteluiden tekeminen on vaikeaa. Yhtä lailla kuin tilojen koko ja toimintapa vaihtelevat, myös viljelijöiden asenteet ja arvot, tavoitteet ja tarpeet eli ammatti-identiteetti vaihtelee suuresti.

Jatkuvuuden luomisen postmoderni vuoropuhelu

Kulttuurinen kestävyys suomalaisessa maanviljelyssä ilmenee aineistoni perusteella ennen kaikkea jatkuvuuden ideaalissa. Sekä (suku)tilan että viljelijyyden jatkuminen suvussa niin taakse- kuin eteenpäin ovat viljelijän tärkeimpiä mentaalisia tekijöitä ammattinsa harjoittamisessa (vrt. Silvasti 2001; Puupponen 2009: 103). Tulosteni mukaan viljelijät luovat ammatilleen jatkuvuutta muutoksessa viiden eri strategian kautta niin mentaalisella kuin arjen tasolla. Nämä strategiat ovat: 1) luonto ja ympäristösuhde, 2) maanviljelyn sosiaalinen verkosto, 3) työ itseisarvona, 4) viljelyn lokaalit ja globaalit vaikutukset ruokahuoltoon ja ennen kaikkea 5) viljelyn (suku)perinteet.

Se on vähän niin kun mä olisin viestijuoksussa viestinviejänä. Et mulle on annettu viestikapula ja mä yritän saada se maaliin sit seuraavalle parhaalla mahdollisella tavalla. Niin että, tässä on aina jokainen sukupolvi tehny niin, ne on tehny parhaansa, että sillä seuraavalla ois taas hyvä jatkaa. Niin mulla on sama, että sitte tota mun lapsista joku tai jos vaikka, en tiedä vaikka kaikki haluais tähän jäädä, niin niillä ois parhaat mahdolliset edellytykset. Että sillä tavalla pitää toimia, että sä et mee tätä hommaa ryssimään, että se ei jatkuis. Se pitää hoitaa kunnialla kotiin. (nainen, s. 1977, Etelä-Pohjanmaa)

Useat informanttini korostavat, että haluavat tehdä työnsä hyvin kunnioittaakseen edellisiä pol-

via, ja ennen kaikkea siksi, että tulevilla polvilla olisi mahdollisuus (siis ei velvollisuus) jatkaa. Tähän mahdollistamiseen sisältyy muun muassa monien perinteisten työtapojen hylkäämistä ja tilan modernisoimista. ”Isien työtavoilla ei tilaa viedä eteenpäin”, toteaa Suomen suurimman (2008) lypsykarjatilan isäntä haastattelussa. Näin jatkamisen ideaali vertautuu suoraan koko kestävä kehityksen perustavaan ajatukseen. Jatkuvuus edellyttää myös muutosta: arjen perinne täytyy katkaista, jotta mentaalinen jatkuvuuden ideaali säilyy.

Maanviljelijän nykyidentiteetti muodostuu perinteisten ja modernien piirteiden vuoropuhelusta. Maanviljely ja maaseutu on usein liitetty niin arkieleessä kuin tutkimuksessakin perinteeseen ja perinne menneeseen (ks. esim. Eskola 1963: 168; Silvasti 2001: 303–304). Nykyviljelijän elämässä perinteellä on merkityksensä, mutta se vaihtelee yksilöllisesti ja toimii useimmiten joko mentaalina voimavarana tai taakkana. Toiset informantit ovat sitä mieltä, että perinteellä ei ole heidän elämässään juurikaan merkitystä, kun taas toisille perinne on heidän mielestään ehdottoman tärkeää. Vaikka haastattelussa perinteen merkitys kiellettiin, haastattelun yhteydessä viljelijän kotona havainnoissa voi kuitenkin huomata esimerkiksi sisustuksessa paljonkin perinteen kunnioitusta, kuten esillä olevia valokuvia. Perinnesuhde on siis viljelijöillä monimuotoinen. Kaikilla viljelijöillä perinteistä ajattelua edustaa aikakäsitys, joka työn luonteen vuoksi on edelleen osin syklinen, se on sidottu vuodenvaihtoon. Aikaa ajatellaan laajoissa ylisukupolvisissa kaarissa menneestä tulevaan. Muilta osin viljelyä on kohdannut sama modernisaatio kuin muutakin yhteiskuntaa. Suuren tilan isäntä tai emäntä toimii samalla tavalla yritysjohtajana kuin millä tahansa muulla alalla. Oikeutusta modernisaatioon nostetaan jatkuvuuden perinteisestä ideaalista. Tämä perinteen ja modernin vuoropuhelu ja sen kautta yksilöllisesti muovattava ammatti-identiteetti on postmodernin aikamme ilmiö. Postmodernia kulttuuria nimittäin luonnehtivat uuden ja vanhan yllätykselliset yhdistelmät; traditioita ei hylätä, kuten modernin rationalismi pyrki tekemään, vaan uutta ja vanhaa yhdistellään vapaasti (Hautamäki 1996: 37).

Yksilöllisen ammatti-identiteetin rinnalle vilje-

lyyn on tullut myös monia muita postmodernin piirteitä, joista maanviljelyn kulttuurinen diversiteetti on yksi. Näitä ovat myös individualismi, suuren virallisen kertomuksen korvautuminen omalla maanviljelijän identiteetillä rakentamisella, yhteiskunnan ennakoimattomuus ja sitä kautta luottamus omiin valintoihin ja oman vastuun voimistuminen sekä arvovalintojen ambivalenssi. Nämä kaikki toteutuvat suomalaisen viljelijän arjessa ja nousevat esiin aineistostani. (Hautamäki 1996: 36–39; ks. Bauman 1992, 1993, 1995.) Voisikin sanoa, että suomalaisen nykyviljelyn kulttuurinen kestävyys muotoutuu perinteisistä ja moderneista aineksista, ja joista viljelijä postmodernin yksilöllisesti yhdistelemällä muovaa jatkuvuutta omalle ammatilleen ja sitä kautta koko viljelykulttuurille.

Pysyvyys

Muutosta suomalaisessa maanviljelykulttuurissa on tapahtunut aina. Toisinaan muutos on hidasta, toisinaan se kiihtyy, kuten 1800–1900-lukujen taitteessa, 1960-luvulla ja nyt viimeisen vajaan parinkymmenen vuoden aikana. Onko maanviljelyssä siis olemassa mitään pysyvää? Mitä on maanviljelykulttuurin pysyvyys? Pysyvyys mielletään usein negatiivisävyisesti pysähtyneisyydeksi. Tiina Silvastin mukaan (2001: 303–304) paitsi arkiajattelulle, myös modernisaatioteorioille on ollut tyypillistä lukita maaseutu ja maalaisuus automaattisesti traditionaaliseen ja traditionaalinen menneisyyteen. Menneisyys tapahtui maalla, nykyisyys puolestaan kaupungissa; maaseutu on historian paikka, nykyisyyden tila on urbaani. Maaseutu nähdään siis jossain määrin pysähtyneenä, jälkijättöisenä kehittämisen kohteena, kuten maaseudun mediakuvaa tutkinut Jarmo Malmsten on havainnut (2004: 5–19). Malmstenin mukaan mediassa maaseutua leimaa voimakas historiallinen ulottuvuus, toiseus suhteessa kaupunkiin ja lähes aina ”maaseutu ei muutu, se on ja pysyy” (Malmsten 2004: 14, 18). Ulkopuolisten tarkastelijoiden silmin maaseutu on siis mielellään nähty pysyvyyden tyyssijana (Hangasmaa 2007).

Nykytologiassa kulttuuri voidaan nähdä paradoksien jännityskenttänä, jossa ihmiset pyrkivät – tekojen, tapojen, ajattelun ja kielen avulla – luo-

maan jonkinlaista mielekästä merkitysjärjestelmää tyydyttääkseen jatkuvuuden ja muuttumattomuuden tarvetta (Lönnqvist 1999: 29). Muuttumattomuuden, siis pysyvyyden tarve, on näin ollen jatkuvuuden ohella yksi inhimillisen kulttuurin peruspiirre. Suomalainen maanviljelijä luo jatkuvuutta viiden jo aiemmin mainitun strategian (luonto ja ympäristösuhde, maanviljelyn sosiaalinen verkosto, työ itseisarvona, viljelyn lokaalit ja globaalit vaikutukset ruokahuoltoon, sekä viljelyn [suku]perinteet) kautta, ja näistä ainakin osa soveltuu myös pysyvyyden osoittajiksi. Tutkimukseni osoittaa, että etenkin ympäristö- ja paikkasuhte ilmentävät viljelijöille pysyvyyttä.

”Maa ja taivas ovat kaksi asiaa, jotka pysyvät. Maa ja taivas antavat maanviljelijälle ja kaupunkilaisserkulle leivän nyt ja tulevaisuudessa”, kirjoitti nuori hämäläinen naisviljelijä vuonna 1996, kun EU:hun liittymisen aiheuttamat muutokset olivat juuri alkanet. Viljelyn poliittisen ja taloudellisen rakenteen rajussa muutoksessa viljelijä hakee pysyvyyttä konkreettisista asioista ympäristössä. Niitä ovat syklinen luonnonkierto ja sen mukaan tehtävät työvaiheet, erityinen suhde maahan, sekä kotipaikkaan ja –maisemaan. Työskentely vuodenaikojen syklin mukaan vaihtuvassa maisemassa vuodesta toiseen osoittaa muutoksen ja pysyvyyden suhdetta. Vaikka ympäristö elää vuodenaikojen mukaan, työvaiheet ovat samat vuodesta toiseen.

Mulle värit on hirmusen tärkeitä, luonnon värit ja se vaihtuvuus ja pysyvyys mikä on luonnon maisemassa. Se opettaa hirveän paljon elämästä, opettaa ymmärtämään, että elämä on sekä että. Se on sekä muuttuvaa että pysyvää. Ja tälläsiä ihan perus itsestäänselvii asioita, minust se on aika jännä miten paljon luonto voi elämästä kertoa. (nainen, s. 1962, Kymentlaakso)

Oman maan viljely sitoo viljelijän myös kotipaikkaansa. Kotipaikan erityisyys syntyy usein perinteen pohjalta, vanhoista rakennuksista, teistä ja menneisyyden merkitsemistä osista, mutta myös uudet rakennukset tai niiden ryhmitykset voivat tuottaa paikan erityistä merkitystä sen asujalle (Ranta 1999: 281). Sukupolvien ketju todentuu viljelijälle päivittäin kotimaisemassa, esivanhempien raivauksissa pelloissa ja rakentamisissa rakennuksissa. Maasta ja maisemasta muodostuu jotain pelkkää multaa

ja puuta suurempaa, niistä tulee suurella arvolutauksella varustettuja viljelijän elämän peruspilareita, jotka osoittavat elämän pysyviä arvoja ja niiden jatkumisen tärkeyttä.

Pysyvyyden ja jatkuvuuden luominen liittyvät näin yhteen. Sukutilan jatkumisen ideaali on pysyvä ja viljelijän toimintaa ohjaava mentaalinen malli, joka osoittaa viljelyn kulttuurista kestävyyttä. Tosin riittävän suuria vaikeuksia kohdatessaan viljelijä on valmis taivuttamaan tätäkin mallia. Toisaalta viljelyn rakenteelliset muutokset ja arkitason työtapojen modernisoituminen osoittavat viljelykulttuurin olevan jatkuvassa muutoksessa. Samaa todistaa maataloushistoriamme. Pysyvyyttä edustaakin osaltaan viljelijöiden sopeutuminen muutoksiin vuosisatojen saotossa yhä uudestaan oman ja tulevien polvien toimeentulon turvaamiseksi sekä perinteen jatkumisen takaamiseksi. Kyseessä on kaksitasoinen tilanne, jossa pysyvyyden ja muutoksen elementit vuorottelevat ja keskustelelevat keskenään.

Tuottavuus

Tuottavuus liittyy kulttuuriin ja kestäväan kehitykseen vahvasti *maatalouden* kautta: viljelykulttuurin käynnissä olevaa muutosta selittävät pitkälti tavoitteet maatalouden tuottavuuden kasvattamisesta ja tehostamisesta. Maatalouden tuottavuutta voidaan tarkastella käyttämällä esimerkiksi viime vuosina keskusteltua jakoa tuotannolliseen ja jälkituotannolliseen maatalouteen. Tuotannollinen maatalouden hallinta tarkoittaa kansallisen ja ylikansallisen näkökulman painottamista, maatalouden taloudellista ulottuvuutta ja ruoantuotannon maksimointia, sanalla sanoen tehokasta maataloustuotantoa. Jälkituotannollisen politiikan diskurssissa ovat taas tyypillisesti näkyvillä ympäristönsuojelu, tuotannon laajaperäistäminen ja maaseudun moninaisuus sekä kuluttaja-kansalaisten ruoantuottamisen tapoihin liittyviin vaatimuksiin vastaaminen. (Jokinen 2005: 48.) Eurooppalaisessa maaseutututkimuksessa on käyty keskustelua hyvin laajasta muutostulkinnasta näiden käsitteiden kautta: puhutaan siirtymästä tuotannollisesta jälkituotannolliseen aikaan (esim. Wilson-Rigg 2003; Marsden 2003). Euroopan unionin viimeaikaista maatalouspolitiikan muutosta on pidetty tämän siirtymän konk-

reettisena osoituksena. Jälkituotannollisen maatalouden käsite on tosin kiistelty. Jokisen (2005: 49) mukaan joidenkin mielestä koko käsite on kelvoton kuvaamaan maatalouden muutoksia, ja että eurooppalainen maatalouspolitiikka ei todellisuudessa ole tuottamassa uutta, vähemmän tuotannollista maataloutta. (esim. Evans ym. 2002.) Aiemmin kuvaamani maanviljelyn kulttuurinen diversiteetti osoittaa, että Suomessakin on yhtä aikaa sekä tuotannollista että jälkituotannollista maataloutta. Toiset keskittyvät suuriin volyymeihin ja maataloustuotteiden tuottamiseen, toiset pienempiin yksiköihin ja liitännäiselinkeinoin.

Tuottaminen ja tuottajuus on yksi tärkeimmistä maanviljelijän identiteettitekijöistä. Ainakin viime vuosiin saakka suomalainen maanviljelijä on kokenut olevansa ennen kaikkea tuottaja (ks. Silvasti 2001: 226–237). Aineistoni mukaan viljelijälle on tärkeää työskennellä luonnon kanssa yhdessä ja tuottaa satoa. Tämä on ristiriidassa etenkin sen kanssa, että hän ei enää saa palkkaansa tuotetusta tuotteesta, vaan tuotannosta irrotetuista tuista. Tämä on ollut yksi suurimpia Euroopan unioniin liittymisen tuomia muutoksia ja siihen sopeutumisen on ollut viljelijöille vaikeaa etenkin aluksi.

No en miä ymmärrä tällästä systeemiä alakuunkaa. Niiko tossa sanoin, että miun täytyy vähentää karjaa, koska sieltä kautta ei se raha tule, vaan se tulee niijen tukien kautta. Että kyl miä, miä en ymmärrä sellasta systeemiä. Tietyst se saattaa olla, että se on se hyvä että miä pystyn niiku oikomaan asiani jotenkii olevana viljelevinäni. Mut tuota miut on koulutettu ja kasvatettu toisenlaiseen ajatuskantaan. Miä en jaksa tätä pittää hyvänä asiana. (mies, s. 1952, Etelä-Savo)

Tulojen muodostuminen jostain muusta kuin tuotetun tuotteen mukaan on ollut vahvasti omak-suttuja talonpoikaisia arvoja ja asenteita vastaan, kuten informantti yllä kertoo vuonna 2000 tehdyissä haastattelussa (vrt. Kallio 1997: 65). Sittemmin järjestelmään on jo jossain määrin sopeuduttu ja tulot on opittu hakemaan sieltä, mistä niitä on tarjolla. Sama eteläsavolainen miesviljelijä kertoo vuonna 2008, että hän on vaihtanut tavanomaisen lypsykarjan luomuemolehmiin ja perustanut perinnebio-tooppeja, siis siirtynyt puhtaasta tuotannollisesta viljelystä jälkituotannollisia piirteitä omaavaan viljelyyn, koska sitä kautta EU:n tuet ovat suuremmat.

(I = informantti, L = Leena Hangasmaa)

I: Näillä konsteilla miä oon sanonu, että miä oon vähän tämän tuki-imuri.

L: No siä oot tavallaan opetellu sopeutumaan siihen systeemiin?

I: Se on sopeutumista joo, ei siinä muuta mahdollisuutta ole. Miel tekis niinko periaatteessa panna hanttiin, että raha pitäis saaha siitä tuotteesta mitä myy, mutta se ei ole mahdollista nyt tässä systeemissä.

L: Sitte on keksittävä muuta.

I: Nii siihe on sitte mukauduttava siihe systeemiin.

L: Nii just, eli siitä alun vastustuksesta on tullu sitte, onks se hyväksyntää vai?

I: Nii, seinien sisäpuolella miä hyväksyn sen, mutta kyllä miä sen verran periaatteen mies oon, että sitte kun miä lähen tuonne kylille, niin en miä sitä siellä hyväksy, että paskojen firma.

L: Nii, no se on se tulojen rakenne muuttunu ihan täysin.

I: Kyllä, kyllä.

Varsinkin aiemmin jälkituotannollisen näemyksen mukainen idea keskittymisestä maisemanhoitoon ja muihin maataloustuotannosta irti olevaan toimintaan on tuntunut viljelijöistä usein vieraalta. Tämä on johtunut johtuu pitkälti siitä, että maisemanhoitoa tai muuta vastaavaa toimintaa ei ole ymmärretty tuotteena, vaan jonkinlaisena puuhasteluna, johon tarve tulee ulkopuolelta, ei viljelijältä itseltään.

Mitä tuotteita maanviljelykulttuuri sitten voisi tuottaa? Christopher Ray (1998) on tarkastellut maaseudun mahdollisuuksia käyttäen kulttuuritalouden käsitettä. Rayn mukaan kulttuurisia resursseja, esimerkiksi paikallisia ruokalajeja, murteita, käsitöitä ja kansanperinteen keräämistä tulisi valjastaa kaupalliseen käyttöön ja sitä kautta alueen hyvinvoinnin kasvattamiseen. Tuotteita voisi myydä ulkopuolisille joko markkinoiden tai poliittisten toimintaympäristöjen kautta. Tällaisia projekteja on käynnissä Suomessakin useita. Erilaiset ja eri suunnista tulevat odotukset, toiveet ja vaatimukset kulttuurituotteiden synnyttämisestä ja käytöstä aiheuttavat usein konflikteja maaseudun eri toimijoiden välille. Maaseutututkimuksessa on tästä ilmiöstä useita esimerkkejä (esim. Silvasti 2001: 237–244; Ruotsala 2002: 341–372; Hangasmaa 2007: 72–78; Siivonen 2007). Vahvasti ruoantuotantoon sitoutuneiden viljelijöiden ajatusmaailmassa kulttuurituotteiden tuottaminen

ei kuitenkaan herätä liiemmin innostusta. Tuotannolliseen viljelyyn sitoutunut maanviljelijä tuottaa muuta kuin ruokaa vain, jos katsoo saavansa siitä hyvän taloudellisen korvauksen.

Se on jännä miten ne (kaupunkilaiset) voi tulla niitä (maise-
maheinäseipäitä) vaatimaan. Kyllähän sitä heinät kuivattais
vaikka olohuoneessa, jos se kannattais. (mies, s. 1977, Etelä-
Pohjanmaa)

Nyt varsinkin kun tuli niitä uusia, että sulla voi olla tuolla kuminapelossa niitä tarraläpysköjä, johonka pitää kerätä niitä, käydä sitten kattomassa, että minkälaisia päiväperhosia sinne on liimautunu kiinni ja sitten raportoida ne. Joo, se oli justiin näitä lisätoimenpiteitä [ympäristötuen lisätoimenpide, josta saa lisätukea], niin sä viet sellasia tarraläpysköjä ja sitten käyt laskemassa, että montako kärpistä siinä on kiinni, että sillä sitä jotakin eliöiden monimuotoisuutta. Ne tuntuu jotenkin kaukaa haetuilta. (nainen, s. 1977, Etelä-Pohjanmaa)

Vaikka maatalous tuottaa tuotteita, monen viljelijän kohdalla itse elintarvikkeiden tuotanto ei ole taloudellisesti kannattavaa. Taloudellinen kannattavuus ja kestävyys on kuitenkin kulttuurisen kestävyuden yksi edellytys. Viljelijän tulonmenetystä paikkaamaan on tullut EU-politiikan tuke-
mana muita, jälkituotannollisen ajattelumallin mukaisia tuotteita ja tulonlähteitä, jotka viljelijä hyväksyy pitkin hampain, jos lainkaan. Tämä vaikuttaa kulttuurisen kestävyuden kannalta kielteisesti, sillä jos kulttuurinkantaja itse ei koe toimintaansa ja sen tuotteita omakseen, kulttuurinen kestävyys on vaakalaudalla.

Suomalaisen maanviljelyn kulttuurinen kestävyys ja sen mittaaminen

Kulttuurisen kestävyuden käsite on melko nuori, monimerkityksinen ja kiistelykin. Se on alkanut saada sijaa muiden kestäväen kehityksen pilareiden rinnalla omana yksikkönään vasta viime aikoina, ja sen suhde muihin kestävyuden ulottuvuuksiin (ekologinen, taloudellinen, sosiaalinen) on hankalasti määriteltävä ja saa aina eri painotuksia määrittelijästä tai kontekstista riippuen. Kulttuurista kestävyyttä mittaavia indikaattoreita on ollut toistaiseksi vähän. Tässä tekstissä olen pohtinut, miten

kolmen muun kestävyiden alan indikaattorit, diversiteetti, pysyvyys ja tuottavuus toimivat suomalaisen maanviljelyn kulttuurisen kestävyiden mittaamisessa.

Suomalaisen maanviljelykulttuurin kestävyys ilmenee jatkuvuuden ideaalissa. Viljelijän tavoitteena on luoda ammatilleen jatkuvuutta muutoksessa yksilötasolla, mutta myös laajemmalla aikajanaalla menneestä tulevaan. Sukutilan säilyminen viljeltävässä kunnossa ja viljelyn mahdollisuuden tarjoaminen seuraavalle sukupolvelle on viljelijän määräävin mentaalinen malli ja kulttuurisen kestävyiden ilmentäjä. Erilaiset keinot luoda jatkuvuutta muutoksessa ovat luoneet nykyiseen maanviljelykulttuuriimme monimuotoisuutta. Postmodernille ajalle tyypilliset yksilölliset ratkaisut ovat aiheuttaneet sen, että viljelyssä on nykyään diversiteettiä niin tilakoossa, tulonmuodostuksessa, viljelijän perinnesuhteessa kuin ammatti-identiteetissä. Viljelykulttuurimme on siis hyvin monimuotoista. Diversiteetti on viime vuosina noussut tärkeäksi kansainväliseksi kulttuuripoliittiseksi teemaksi: Euroopan unionissa, Euroopan neuvostossa, Maailman kauppajärjestö WTO:ssa sekä YK-organisaatiossa on käsitelty kulttuurisen moninaisuuden turvaamista maailmanlaajuisesti. YK:n kasvatustiede- ja kulttuurijärjestö Unesco on ollut aktiivinen toimija ja sen puitteissa ovat syntyneet muun muassa kulttuuripolitiikan ja kehityksen toimintasuunnitelma (Tukholma 1998), kulttuurista moninaisuutta koskeva yleismaailmallinen julistus (2001) sekä sopimus kulttuuri-ilmausten moninaisuuden suojelusta (2005) (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011). Diversiteettiä siis pidetään hyvin merkittävänä tekijänä kulttuuripolitiikassa sekä hyvänä ja kannatettavana asiana. Viljelykulttuurissa esiintyvä laaja diversiteetti toimii indikaattorina positiivisesti ja osoittaa osaltaan kulttuurin kestävyyttä. Käynnissä oleva tasapäistämisen politiikka ja jatkuva tilakoon kasvattaminen eivät liene ainoita avaimia maanviljelyn säilyttämiseen Suomessa, sillä nimenomaan maanviljelyn moninaisuus ja muutoskyky takaavat jatkuvuuden. Maatalouden modernisaatio on siis yksi kestävyiden tausta, vaikka se onkin usein koettu uhkana.

Pysyvyys ja tuottavuus ovat indikaattoreina sen sijaan kompleksisempia. Koska pysyvyys saa myös

kielteisiä määreitä pysähtyneisyyden ja staattisuuden kautta, ei sen käyttö kestävyiden indikaattorina ole yksiselitteinen. Kulttuurinen kestävyys edistää kulttuurista jatkuvuutta ja on kulttuurista muutosta ja sosio-kulttuurista kehitystä. (Birkeland & Soini 2010: 8–10.) Jatkuva muutos on yksi kulttuurin perusominaisuuksia. Ainoa varmasti pysyvä elementti on siis muutos ja toisaalta viljelijän sopeutuminen muutokseen jatkuvuuden turvaamiseksi, mitä on tapahtunut jo vuosisatojen ajan. Tämä sopeutuminen vaatii pysyvyyden rikkomista, jopa katkomista arjen tapojen tasolla, jotta mentaalinen jatkuvuuden ideaali voi pysyä. Oikeastaan ei voida edes olettaa, että kulttuurissa olisi kovin pysyviä elementtejä. Pysyvää on muutos ja ihmisen tarve luoda jatkuvuutta ja muuttamattomuuden tunnetta. Kulttuuri-ilmioiden pysyvyyden sijaan onkin mahdollista ja järkevämpää tarkastella niitä tapoja, joilla pysyvyyden tarvetta täytetään muutoksessa. Näitä keinoja nykyviljelijä on luonut useita. Niiden kautta tarkasteltuna viljelijällä on tarve ja keinot kulttuurin pysyvyyteen ja säilymiseen, joten viljelykulttuuri voisi näin ollen pysyvyydenkin indikaattorin kautta tarkasteltuna olla kestävä. Pysyvyys kulttuurin kestävyiden indikaattorina on kuitenkin niin monitasoinen ja vaikea, että sen käyttökelpoisuus on kyseenalainen.

Tuottavuuden käyttö kulttuurin kestävyiden indikaattorina on vähintään yhtä monimutkaista ja jopa arveluttavaa. Voiko kulttuuria, ihmisten arkielämää, tuotteistaa, onko mahdollista tai oikein mitata inhimillistä kulttuuria tuottavuuden kriteereillä? Kestävän kehityksen eri pilareiden suhteiden kautta taloudellinen tuottavuus on kulttuurisen kestävyiden ehto; ellei siis maanviljely ole taloudellisesti tuottavaa, ei ole juuri maanviljelykulttuuriakaan. Tällä tasolla tuottavuus toimii indikaattorina: jos viljely on taloudellisesti tuottavaa toimintaa, kulttuurikin kestää ja päinvastoin. Jos taas tarkastellaan sitä, kuinka tätä tuottavuutta luodaan, törmätään nykyviljelijän elämässä ristiriitaisiin vaateisiin tuotannollisen ja jälkituotannollisen viljelyn välillä. Kahden yhtä aikaa toteutettavan politiikan vaatimukset tehokkaasta maataloustuotteiden tuottamisesta ja toisaalta maaseudun maise-
männä muiden arvojen ylläpitämisestä ovat ristiriidassa keskenään ja aiheuttavat viljelijässä

hämennystä. Johtuen omaksutuista arvoista ja toimintamalleista jälkituotannollista tapaa ei koeta omaksi. Tällaisenaan viljelykulttuuri ei vaikuta kestävältä, sillä jos kulttuurinkantaja ei koe toimintaa omakseen, hän ei myöskään vie sitä eteenpäin. Kulttuurituotteet ja kulttuurin tuottavuus eivät siis viljelykulttuurin kohdalla ole toimivia indikaattoreita, vaikka ne maaseutukulttuurin tai matkailun edistämisen kohdalla sitä voivat olla. Kulttuurituote on usein folklorismia¹, minkä vuoksi ihmisen elinkeinon ja arjen tuotteistaminen voi olla kyseenalaista. Tuottavuus on siis mielestäni liian moniselitteinen ja arvolutautunut termi käytettäväksi kulttuurisen kestävyuden indikaattorina.

Onko kulttuurisen kestävyuden mittaaminen ylipäätään mahdollista tai tarpeellista? Kestävyuden muiden ulottuvuuksien mittaaminen on osoittautunut vaikeaksi ja indikaattorit ovat olleet heikosti politiikan sovellettavissa. Kulttuuri on niin kompleksinen käsite, että sen kestävyuden määrittely ja etenkin mittaaminen indikaattorien avulla on hyvin haastavaa. Humanistina ja kulttuurintutkijana koen indikaattoriajattelun soveltamisen kulttuuriin vaikeana. Mielestäni pitäisikin keskittyä tarkastelemaan arjessa kulttuuriaan elävien ihmisten keinoja tuottaa merkityksiä ja kestävyuden elementtejä: kuinka he itse luovat kulttuuristaan kestävää, mikä heidän mielestään on kestävää, ja miksi? Rakenteiden sijaan katse olisi suunnattava niiden takana arkeaan elävään ihmiseen. Kulttuurin kokijoiden oma kokemusmaailma ja tyytyväisyys arjessa on mielestäni kulttuurisen kestävyuden lähtökohta. Erilaisten politiikkaohjelmien ja kehityshankkeiden tulisi huomattavasti selkeämmin lähteä bottom up – ajattelusta, ihmisten arjen tarpeiden tasolta. Kulttuurisen kestävyuden tarkastelu laadullisesti joidenkin indikaattoreiden suhteen voi kuitenkin olla hedelmällistä, kun keskustellaan siitä, mikä on kulttuurisesti kestävää. Kyse on myös siitä, miten indikaattoreita käytetään ja tulkitaan.

1 Folklorismi: Kansanperinteen uskäyttö ja elvyttäminen. Ilmiöön liittyy identiteettisymbolien etsintää ja paluuta juurille, mutta myös selvästi kaupallisia intressejä (esim. turismiteollisuus). (Manninen 1994: 64.)

LÄHTEET

- Aikio, Annukka & Rauni Vornanen (toim.) 1993. Uusi sivistyssanakirja. 13. painos. Otava, Helsinki.
- Bauman, Zygmunt 1992. *Intimations of postmodernity*. Routledge, London.
- Bauman, Zygmunt 1993. *Postmodern ethics*. Blackwell, Oxford.
- Bauman, Zygmunt 1995. *Life in fragments, Essays in Postmodern Morality*. Blackwell, Oxford.
- Birkeland, Inger & Katriina Soini 2010. Developing the role and meaning of cultural sustainability in cultural policy. Paper for International Conference on Cultural Policy Research (ICPR), University of Jyväskylä, August 2010.
- Brummer, Charles 1998. Diversity, stability, and sustainable American agriculture. *Agronomy journal* vol 90 January-February 1998. Saatavissa: <http://mulch.cropsoil.uga.edu/brummer/pubs/Brummer1998AgronJ90-1.pdf>. [Viitattu 27.10.2010].
- Conway, Gordon M. 1993. Sustainable Agriculture: The Trade-offs with Productivity, Stability and Equitability. Teoksessa: Barber, Edward B. (toim.). *Economics and Ecology. New Frontiers and Sustainable Development*. Chapman and Hall, London.
- Eskola, Antti 1963: *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Evans, Nick, Carol Morris & Michel Winter 2002. Conceptualising agriculture: A critique of post-productivism as the new orthodoxy. *Progress in Human Geography* 26(3): 313–332.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books, New York.
- Haarala, Risto, Marja Lehtinen, Eija-Riitta Grönros, Taru Kolehmainen, Irma Nissinen, Riitta Eronen & Minna Suorsa 1992. *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. VAPK-kustannus, Helsinki.
- Hangasmaa, Leena 2003. Maa, tila ja talous – Eu-suomalaisen maanviljelijän jatkuvuuden luomisen perossessit muutoksen ajassa. *Etnologian lisensiaattityö*. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos.
- Hangasmaa, Leena 2007. Maaseudun romantisointi ja nostalgisointi Suomessa – kansallisen identiteetin rakentamisesta postmodernin kaipuun kritiikkiin. Teoksessa: Knuuttia, Maarit, Tiina-Riitta Lappi, Helena Ruotsala & Elina Salminen (toim.). *Hei muistatkos...? Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotisjuhla-kirja 10.7.2007*. Ethnos ry, Helsinki. 59–86.
- Hautamäki, Antti 1996. Individualismi on humanismia. Teoksessa: Hautamäki, Antti, Erik Lagrspetz, Juha Sihvola, Juha Siltala & Jarmo Tarkki. *Yksilö modernin murroksessa*. Gaudeamus, Helsinki. 13–44.
- Indicators of Sustainable Development. Guidelines and Methodolo-

- gies. Third edition. October 2007. United Nations, Economic & Social Affairs, New York. Saatavissa: <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf>. [Viitattu 2.12.2010].
- Jokinen, Pekka 2005. Sosiaalinen kestävyys ja ympäristöpolitiikka maaseudun kehityksessä. *Maaseudun uusi aika* 13(2): 46–52.
- Kallio, Vesa 1997. Suomalaisen viljelijäväestön henkinen ilmapiiri. Helsingin yliopiston maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus Mikkeli, julkaisuja 53. Helsingin yliopisto, Mikkeli.
- Kestävä kehitys 2010. Avainindikaattorit. Ympäristöministeriö. Suomen ympäristökeskus. Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=12314&lan=fi>. [Viitattu 2.12.2010].
- Lehtonen, Heikki & Perttu Pyykkönen 2005. Maatalouden rakennekehitysnäkymät vuoteen 2013. MTT:n selvityksiä 100: MTT, Taloustutkimus, Helsinki. Saatavissa: <http://www.mtt.fi/mtts/pdf/mtts100.pdf>. [Viitattu 8.10.2010].
- Lönnqvist, Bo 1999. Mitä etnologia on? Teoksessa: Lönnqvist, Bo, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.). *Kulttuurin muuttuvat kasvat, johdatusta etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 9–32.
- Malmsten, Jarmo 2004. Maaseutu mediassa. Teoksessa *Maaseudun uusi aika, maaseutututkimuksen ja –politiikan aikakauslehti* 12(1): 5–19.
- Manninen, Laura (toim.) 1994. Jargon. *Kulttuuriantropologian englant-suomi oppisanasto*. JYJ julkaisusarja n:o 35. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, Jyväskylä.
- Niemi, Jyrki & Jaana Ahlstedt (toim.) 2010. Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2010. Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, julkaisuja 110. MTT taloustutkimus, Helsinki.
- Marsden, Terry 2003. *The Condition of Rural Sustainability*. Royal Van Gorcum, Assen.
- North Carolina Cooperative Extension 2011. *Measuring the Regional Effects of Sustainable Development Alternatives*. North Carolina State University and A&T State University. Saatavissa: <http://www.ces.ncsu.edu/resources/economics/alternatives/#diversity>. [Viitattu 5.8.2009].
- Nykysuomen sanakirja 1992. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Sadeniemi, Matti (toim.). 13. painos. WSOY, Helsinki.
- OECD 2006. *2005 Annual Report on Sustainable Development Work in the OECD*. OECD, Paris.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011. *Kulttuurinen moninaisuus eli diversiteetti*. Saatavissa: http://www.minedu.fi/OPM/Kulttuuri/kulttuuripolitiikka/kansainvaellinen_kulttuuriyhteistyoe/diversiteetti/?lang=fi. [Viitattu 10.1.2011].
- Paloviita, Ari 2004. *Matrix Sustainability: Applying Input-Output Analysis to Environmental and Economic Sustainability Indicators*. Case: Finnish Forest Sector. *Jyväskylä Studies in Business and Economics* 35, Jyväskylä.
- Ranta, Sirkka-Liisa 1999. *Kirkonkylä Päijänteen kainalossa. Kuhmoisten keskustaajaman muutos 1900-luvulla*. Kansatieteellinen arkisto 44. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Ray, Christopher 1998. *Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development*. *Sociologia Ruralis* 38(1): 3–20.
- Rosenström, Ulla 2009. *Sustainable development indicators: Much wanted, less used? Monographs of the boreal environmental research* 33. Finnish Environmental institute, Helsinki.
- Ruotsala, Helena 2002. *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiivissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen arkisto 49. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Siivonen, Katriina, Aila Nieminen, Pia Olsson, Eeva Uusitalo & Terhi Willman 2006. *Johdanto*. Teoksessa: Siivonen, Katriina (toim.). *Kulttuurista kestävyttä*. Ethnos-toimite 12. Ethnos ry, Helsinki. 7–11.
- Siivonen, Katriina 2007. *The Right to Stand Outside of Cultural Heritage. A Condition for Sustainable Cultural Development*. *Ethnologia Fennica* 34: 6–19.
- Silvasti, Tiina 2001. *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Talve, Ilmar 1980. *Suomen kansankulttuuri, historiallisia päälinjoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa & Eino Mäkinen 1976. *Isien työ. Veden ja maan viljaa, arkityön kauneutta*. Otava, Helsinki.
- Wilson, Geoff & Jonathan Rigg 2003. *“Post-productivist” agriculture regimes and the South: discordant concepts? Progress in Human Geography* 27(6). 681–707.
- UNESCO 2001. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage*.
- UNESCO 2005. *Convention of Protection and Promotion of Diversity of Cultural Expressions*.
- UNESCO 2009. *Agenda 21 for Culture*. Report nr 4 for Division of cultural policies and intercultural dialogue for Unesco.
- WCCD 1995. *Our creative diversity*. Report of the World Commission on Culture and Development.
- WCED 1987. *Ympäristöministeriö & Ulkoasiainministeriö 1988: Yhteinen tulevaisuutemme. Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti*. - Valtion painatuskeskus, Helsinki.